

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 16 sayı / issue: 2 kiř / winter 2016

KİTAP TANITIMI

el-Musâhabetu'l-Luğaviyye fi'l-Hadîsi'n-
Nebeviyyi'ş-Şerîf, 'Alâ' Tal'at Ahmed,
Mektebetu'l-Âdâb, Kahire 2015, 303 sayfa.

Haz. İbrahim Fidan

Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belagatı Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
ifidan@ankara.edu.tr

Dilde kelimelerin bir araya gelişi rastgele olmayıp dizgisel (sentaktik) ve anlamsal bakımdan belli bir düzene göredir. Örneğın “elma yedim”, “su içtim”, “sarışın kız” ve “saksıdaki çiçek” ifadelerinde kelimelerin birlikteliğı son derece uyumlu ve alışılmış olup yadırganmazken, “elma içtim”, “su yedim”, “sarışın çiçek” ve “saksıdaki kız” ifadeleri uyumsuz bir birliktelik arz eder ve yadırganır. Her dilde olduğı gibi Arapçada da durum böyledir: Bir sıvının ağız yoluyla yutulması eylemini ifade eden يَشْرَبُ (içiyor) fiili insan için kullanılırken, devenin içme eylemini karşılamak üzere يَجْرَعُ ve يَكْرَعُ fiilleri tercih edilmektedir.

Öte yandan ذَهَبَ الْمَرِيضُ إِلَى الْمُسْتَشْفَى (Hasta, hastaneye gitti) cümlesindeki sözcükler, anlam bakımından birbiri ile uyumlu iken söz dizilimi açısından da yerli yerindedir. “Hasta” kelimesi “gitmek” eylemini gerçekleştirebilme yönüyle uygun olup “hastane” kelimesi de hasta olan kişinin gidebileceğı bir mekândır. Bunun yerine ضَرَبَ الْمَرِيضُ الْمُسْتَشْفَى (hasta, hastaneye vurdu) ve ذَهَبَ الطَّيْرُ إِلَى الْمُسْتَشْفَى (kuş hastaneye gitti) cümlelerinde aynı uyumdan söz edilemez. Bu, kelimelerin anlamsal birlikteliğı ile ilgili bir durumdur. Yine ذَهَبَ إِلَى الْمَرِيضِ الْمُسْتَشْفَى cümlesi dizgisel olarak doğru bir kullanımı yansıtmamaktadır. Bununla birlikte cümlede bazı kelimelerin yerine başka kelimeler getirilmesi mümkün ise de diğeri bazılarının başkaları ile değıştirilmesi mümkün görünmemektedir. Örneğın الْمَرِيضُ kelimesinin

yerine عَلِيَّ ismi getirilerek oluşturulacak ذَهَبَ عَلِيٌّ إِلَى الْمُسْتَشْفَى (Ali hastaneye gitti) cümlesi ile الْمُسْتَشْفَى kelimesinin yerine الْمَدْرَسَةَ kelimesi getirilerek oluşturulan ذَهَبَ الْمَدْرَسَةَ الْمُرِيضُ إِلَى الْمَدْرَسَةَ cümleleri anlam ve dizgi yönüyle problemsiz bir görüntü arz ederken إِلَى edatını başka bir edatla değiştirerek kurulacak cümleler hatalı olacaktır. Çünkü ذَهَبَ fiili ile الْمُرِيضُ ismi arasında serbest bir birleşimden söz edilirken ذَهَبَ ile إِلَى edatı arasındaki birliktelik iltizâmî/zorunludur.

Dilbilimin üzerinde durduğu tüm bu ve benzeri konular modern dönemde eşdizim (collocation / الْمُصَاحَبَةُ) terimi ile açıklanır. Yaygın kabule göre “alışılmış sözcük birleşimleri” olarak tanımlanabilecek olan ve en az iki birim arasında gerçekleşen eşdizim, dilin sözcüklüğü içerisinde fazlaca yer alır. Zira söz, çoğunlukla kelimelerden değil, kelimelerin birlikteliğinden (eşdizim) meydana gelir. Bu nedenle özellikle İslami ilimler alanında, Kur’an ve hadislerin söz varlığını bu çerçevede ele alan çalışmalar önem arz etmektedir.

Arapça dilbilimlerinin büyük ölçüde Kur’an ve hadis ekseninde teşekkül ettiğini, İlahî kelâmı ve peygamber sözünü anlamak-anlamlandırmak çabasıyla gelişme kaydettiğini söylemek hatalı olmaz. Batı’daki dilbilim tecrübesinin Arapçaya aktarılması da çoğunlukla aynı gayeye hizmet etmiştir. Batı’daki dilbilim çalışmalarının bir parçası olan eşdizim konusu da aynı çerçevede değerlendirilebilir.

Son yıllarda Arap dilinin eşdizim özelliklerini inceleyen çalışmaların artış gösterdiği gözlenmektedir. Bazı çalışmalar konunun teorik boyutunu ele almış, diğer bazıları ise dil öğretimindeki yerini ve önemini tartışmıştır. Bununla birlikte özellikle Kur’an ve hadislerin dil hususiyetlerinin eşdizim zemininde uygulamalı olarak incelendiği çalışmalar nicel olarak yetersizdir. Bu bağlamda ‘Alâ’ Tal’at Ahmed’in *el-Musâhabetu’l-Luğaviyye fi’l-Hadîsi’n-Nebeviyyi’ş-Şerîf* adlı çalışması, Hammâde Muhammed Abdulfettâh el-Huseynî tarafından 2007 yılında Ezher Üniversitesi’nde hazırlanan *el-Musâhabetu’l-Lugaviyye ve Eseruhâ fi Tahdîdî’-Dilâle fi’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı doktora tezinin ardından, bu boşluğu doldurmayı amaçlayan az sayıdaki çalışmadan biridir. Minya Üniversitesi’nde (Mısır) hazırlanmış bir doktora tezinin kitaplaştırılmış hali olan çalışma, görebildiğimiz kadarıyla bu düzeyde, Peygamber kelâmını eşdizim olgusu perspektifinde uygulamalı olarak inceleyen çalışmaların da ilki mahiyetindedir. Eserin, geleneksel anlayışa göre, en otantik iki kaynak kabul edilen Buhârî ve Müslim’in ittifak ettikleri hadisleri içeren *el-Lu’luu ve’l-Mercân* isimli eserdeki hadislerle sınırlandırılması isabetli görünmektedir. Zira ulaşılan sonuçların Peygamber kelâmı çerçevesinde sunulması, en azından sıhhat bakımından daha az itiraza mahal bırakacaktır.

Minya Üniversitesi Dilbilim Bölümü Başkanı Ahmed Arif Hicazî’nin takdim yazısı yazdığı çalışma, kısa bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm teorik çerçeve ikinci bölüm ise uygulama kısmıdır. Yazar ilk bölümde (s. 11-121) her biri müstakil başlıklar altında olmak üzere, eşdizim kavramını açıklayarak eşdizim-nahiv ilişkisi; eşdizim olgusunun klasik dönem Arap dil

çalışmalarındaki kökeni; eşadlılık, çok anlamlılık, bağlam, deyimsel ifadeler vb. dilsel olgularla irtibatları; eşdizim türleri; tercümedeki önemi ve semantik bilimi ile ilişkisi gibi konularda bilgiler vermiştir. Bu bölüm, ele alınan konuların çeşitliliği bakımından zengin bir niteliğe sahiptir. Ancak konu planı yönüyle, “eşdizim türleri”nin neden hemen “eşdizim”in kavramsal çerçevesi çizildikten sonra değil de bölümün sonlarında (s. 101-110) ele alındığı anlaşılmalıdır.

Bu bölümün tek eksiği belki de eşdizimin Batı'daki tarihçesine yer verilmemesidir. Hâlbuki yazarın eşdizimin tarihçesini bu konudaki yaklaşımlar çerçevesinde vermesi, çalışmasını hangi yaklaşım temelinde ele alacağını tespiti bakımından faydalı olurdu, kanaatindeyiz. Fakat yazar ne bu yaklaşımlardan bahsetmiş ne de çalışmasını hangi yaklaşım temelinde ele alacağını tanımlamıştır. Bu konuda sadece, Firth'ün (ö. 1960) bu olguya ilk işaret eden kişi olduğuna temas etmekle yetinmiştir. (s. 8) Dolayısıyla XVIII. yüzyıldaki bu alanla ilgili ilk teşebbüslerin es geçilmesi okuyucuyu yanlış yönlendirecek bir bilgi eksikliği olarak, bu çaptaki bir çalışmada kusur olarak görülebilir.

Buna karşın yazarın, Arap dilcilerinin çalışmalarında zaman zaman yer verdikleri bazı tahlillerin her ne kadar adı konmasa da nitelik itibariyle “eşdizim” çerçevesinde değerlendirilebilecek açıklamalar olduğu yönündeki tezini (s. 27) temellendirmek için hatırı sayılır bir emek sarf ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuya ayrılan müstakil başlık altında; klasik dönem âlimlerinin bu olgunun farkında olduğu, özellikle “el-furûku'l-luğaviyye” bağlamındaki tespitlerinin bir anlamda bu olguya irtibatlı bulunduğu (s. 27-28) belirtilerek önceki birçok çalışmada da değinildiği üzere bazı kelimelerin birbiriyle birlikte kullanımına ilk temas eden kişinin Câhîz (ö. 255/869) olduğu vurgulanmıştır (s. 30). Ayrıca, şair ve kâtiplerin fasih söz söyleme alanındaki ihtiyaçlarına cevap vermek üzere kaleme alınan, İbnu's-Sikkît'in (ö. 244/858) *Islâhu'l-Mantık*'ı, Abdurrahman el-Hemedânî'nin (ö. 320/932) *el-Elfâzu'l-Kitâbiyye*'si, Kudâme b. Cafer'in (ö. 337/948) *Cevâhiru'l-Elfâz*'ı, Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) *el-Furûku'l-Luğaviyye*'si ve Se'âlibî'nin (ö. 429/1038) *Fıkhû'l-Luğa ve Esrâru'l-'Arabîyye*'si gibi eserler özelinde, bu yöndeki iddialar somut örneklerle başarılı bir şekilde temellendirilmiştir (s. 36-51).

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivayet ettikleri hadislerde tespit edilmiş eşdizimler, gramatikal bir tasnife tabi tutularak “murekkeb ismî” ve “murekkeb fiilî” şeklindeki iki ana başlık altında incelenmiştir. Buna göre “murekkeb ismî” ana başlığı altında: “mevsuf + sıfat” (اليَوْمَ الْآخِرِ), “muzâf + muzâfun ileyh” (يَوْمَ الْقِيَامَةِ), “atıf + ma'tûf 'aleyh” (الْحَنَّةُ وَالنَّارُ) ve “isim cümlesi”nden (رَغِمَ) oluşan eşdizimler; “murekkeb fiilî” ana başlığı altında ise fiil + fâil (رَغِمَ), fiil + mef'ûl (يَتَّبَعُونَ مَقْعَدَهُ) ve fiil + harf-i cer (يَوْمَئِذٍ) birlikteliklerinden oluşan eşdizimler incelenmiştir.

Bu eşdizimlerin her biri müstakil başlıklar altında ele alınmış, konuyu açıklayan kısa bir bilginin ardından *el-Lu'luu ve'l-Mercân*'daki, o konuya ait eşdizim örnekleri bir tablo halinde verilmiştir. Fakat bu tablonun hadislerin numaraları esas alınarak (hadis numarası-eşdizim-o hadis içerisindeki tekrarı biçiminde)

düzenlenmesi isabetli olmamıştır. Bu yüzden aynı eşdizim ne kadar hadiste geçiyorsa tabloda o sayıda tekrar edilmiştir. Hâlbuki tablolar, eşdizimler esas alınarak (alfabetik sıraya göre eşdizimler-kullanım sıklıkları biçiminde) düzenlemiş olsaydı tablolar gereksiz uzamayacak ve herhangi bir eşdizimin, söz konusu kitapta ne sıklıkta geçtiğini görme imkânı olacaktı. Hadis numaralarına göre yapılacak genel bir tablo ise kitabın sonuna ek olarak verilebilirdi.

Tablonun ardından o konudaki eşdizimler hakkında kısa bir istatistik bilgi verilmiş ve sonrasında eşdizimlerin, neye göre seçildiği tam olarak anlaşılmayan bir bölümü, müstakil başlıklar altında ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu kısımda, hadisler zikredilmeksizin sadece eşdizimlerin verilmesi konunun şümüllü bir biçimde ortaya konması bakımından bir eksiklik olarak kabul edilebilir. Eşdizimlerin değerlendirilmesi, eşdizimi oluşturan her bir kelimenin sözlük anlamının verilmesi, gerek duyulduğunda ayet ve şiirlerden istişhatta bulunulması ve birlikteliği oluşturan kelimeler arasındaki ilişkiye değinilmesinden ibarettir. Örneğin bir hadiste geçen *إِبْنُ السَّبِيلِ* (yolcu) eşdiziminde kelimeler arasındaki ilişki “mecâz” olarak açıklanmıştır. Çünkü *إِبْنُ* kelimesi “oğul”, *السَّبِيلِ* kelimesi ise “yol” anlamına gelmekte olup izafet terkihi niteliğindeki bu ifade “yolun oğlu” manasındadır. Bu kelimeler arasındaki birliktelik hakikat olmayıp kişinin yola olan mülazemeti nedeniyle yolculuğa çıkmış kimseye “mecaz” yoluyla ad yapılması içindir. (s. 201)

Eşdizimi meydana getiren birimler arasındaki ilişki bu örnekte olduğu gibi mecâz, *المَسِيحِ الدَّجَالِ* örneğindeki gibi tefrik (çünkü onu Meryem oğlu Mesîh’ten ayırır) (s. 136), *المَسْجِدِ الْحَرَامِ* örneğindeki gibi tahsis (çünkü herhangi bir mescidi değil Mekke’deki mescidi ifade eder) (s. 138) ve *رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ* örneğindeki gibi teşbih (çünkü kötü tabiatlı kişileri şeytana benzetir) (s. 208) gayesine yönelik olabilir.

Çalışmanın girişinde ana problemin tanımı yapılmadığı için uygulama bölümünde de herhangi bir probleme çözüm aranmamaktadır. Bu nedenle, her ne kadar hareket noktası “dil” olsa da bu çalışmanın günümüzde İslamî ilimler içerisinde belki de en çok tartışılan alan olan hadis biliminin problemlerine filoloji temelinde bir katkı sunduğunu iddia etmek zor görünüyor. Diğer yandan, çalışma için sınırları çizilmiş net bir amaç belirlenmemiş olmakla birlikte, girişte vaadedilen (s. 10) “hadislere eşdizim olgusu çerçevesinde ışık tutmak” biçimindeki genel amacın fazlasıyla yerine getirildiği söylenebilir. Neticede, betimsel bir araştırma niteliği taşıyan bu çalışma eleştirdiğimiz birçok hususa rağmen *el-Lu’luu ve’l-Mercân* isimli eserde yer alan hadislerin içerdiği eşdizimsel ifadeleri derli toplu olarak sunmaktadır.